

Ráduly János

KINIZSI PÁL ALAKJA A VERSES NÉPI EPIKÁBAN

Közel másfél évtizeddel ezelőtt (1979-ben) a romániai magyar sajtó méltóképpen emlékezett meg Kinizsi Pál 1479-es győztes kenyérmezei csatájának 500. évfordulójáról. Ez a csata, ahol román, magyar, székely és szász katonák harcoltak együtt, történelmi hagyományaink sorában egyik legszebb és legvisszhangosabb haditett volt. Nem véletlen, hogy századokon keresztül mind történészeinket, mint íróinkat-költőinket állandóan foglalkoztatta, témát szolgáltatva újabb és újabb történelmi illetve irodalmi munkák megszületéséhez.

Ugyancsak 1979-ben jelent meg az *Elindultam hosszú útra* című személyi balladamonográfia, amelyben először adtunk hírt arról, hogy a kenyérmezei csata vezérének alakját nemcsak mondakészletünk hanem verses népi epikánk is megörökítette.¹⁾ Azért hangsúlyozzuk ezt, mert köz tudott, hogy meglehetősen kevés hiteles, népi eredetű verses alkotással rendelkezünk, amely konkrét történelmi eseményhez kapcsolódik. Ritka előfordulásukat Faragó József így indokolja: "A történelmi népköltészeti alkotások egyetlen adott eseményre vonatkoznak; az osztályharc vagy az idegen hódítók elleni küzdelem meghatározott mozzanatait örökítik meg; történelmi személyek, helyek nevei és ezekhez hasonló közvetlen történelmi vonatkozások szerepelnek bennük. Az ilyen alkotások a belső és külső ellenség elleni harc formáinak változása miatt, általában a történelmi események alakulása és emléküik elhomályosulása folytán időszerűségüket veszítik, s fokozatosan kihullanak az élő folklórból..."²⁾

Kézenfekvő itt Csanádi Imre és Vargyas Lajos véleményét is idéznünk: "Balladáink úgy-ahogy Hunyadi koráig emlékeznek vissza történelmi személyekre és eseményekre (*Szilágyi és Hagymási*) a maguk stilizáló, minden adatszerűségtől függetlenül módján. Néphagyományunk egésze is csak gyér emlékeket őriz ennél távolabbról..."³⁾

A kenyérmezei csata — nagy horderejű történelmi jelentőségénél fogva — igen népszerű témája lehetett az egykori énekmondók hősi elbeszélő költészetének. Bonfini, Mátyás király udvari történétírója is följegyezte művében, hogy "... a kenyérmezei nagy győzelem után (1479) már a helyszínen keletkezett ének a katonák ajkán"⁴⁾.

Csaknem egy évszázaddal később, 1575-ben jelent meg Kolozsváron Heltai Gáspár alapvető jelentőségű munkája, a *Krónika* (új kiadása: Bukarest, 1980), amelyben éppen Bonfini alapján, de már népszerű elbeszélés formájában írta meg a magyarok történetét. Röviden idézzük a kenyérme-

zei csatáról írt részt, mert a most bemutatásra kerülő énektörredék a legszorosabban ehhez a csatajelenethez kapcsolódik.

“Mikoron kedig ekképpen nyavalyagna az Báthori István vajda és imáron vissza nem mehetne az álló sereghöz, íme, Kinizsi Pál egy szép négyszegű fegyveres sereggel ereszkedék a hegyen alá, és megkezde hátul a törökeket nagy trombitaszókkal, dobütéssel és nagy kiáltással és nagy fenességgel reájok rohana. És az első ütközetbe nagy sokat levágának a törökekbe. Kinizsi Pál mindkétfelől fegyvert köttet vala fel, és mint egy oroszlán, oly fene vala az viadalban. Valamely fele fordul vala, mind levágja a törökeket, és rakva van mind a két keze vérel...”

Mikoron a törökek látták volna, hogy mind elől, mind hátol megszorították volna őket, oldalul elfutának, és felszaladának a nagy hegyre és az havasokra, és hátrahagyák táborokat mind a nagy prédával egyetembe...

És mikoron minden vitéz ott toborzót járna, inték a vitézek Kinizsi Pált is, hogy ő is megmutatná az ő diadalmos vigasságát. Felszekellék ez okáért, és ott hátára tévé a kezét, és fogaival felharapa a földről egy töröknek holttestét, és azt szájába hordozván, sokáig ott táncola véle az hősek között, mellyet erősen csodálják vala mind az hősek, mondván: “Herkulesnek is elég gondja volna ezt művelni. És a nagy örömek miatt semmit sem aluvának az hősek az éjjel...”⁵⁾

A kenyérmezei csatáról az első, máig fennmaradt verses feldolgozások ugyancsak a 16. századból valók. 1568-ban a *Nikolsburgi Névtelen* “igen szép históriában” verselte meg a kenyérmezei ütközetet, egy évvel később pedig, 1569-ben *Temesvári István deák* írt históriás éneket “az jeles győzelemről”⁶⁾.

Később az enyedi kollégium drámái között is találunk egy 1600 végén keletkezett darabot, amely viszont “pusztán tanácskozásokat mutat be”. A 19. században megszaporodnak a Kinizsi életével és tetteivel foglalkozó feldolgozások. Itt csak a legfontosabbakat említjük meg, a teljesség igénye nélkül: Szabó Pál, Nemestóthi: *A kenyérmezei diadal*. Eredeti hazai vitézi játék. Nagykároly, 1825; Bors Sámuel, Budafalvi: *A kenyérmezei viadal... vitézi játék*. Pest, 1825.; Tóth Kálmán: *Kinizsi Pál*. Népies hősköltemény. Pest, 1853; Rudnyánszky Gyula: *Kinizsi Pál élete és hőstettei*. (Elbeszélés). Bp. 1894. stb.

Ezek a művek, amelyeknek szerzői nem egy esetben népmondákat is felhasználtak, mindvégig ébren tartották a népben a Kinizsi Pál iránti érdeklődést. Sőt, megtermékenyítőleg hatottak a népköltészetre: egyes részletek átkerülhettek a nép ajkára, módosulhattak a nép ízlésének megfelelően, s eltávolodva eredeti formájuktól, teljesen népivé válhattak.

Ebben a vonatkozásban igen tanulságos volt például a Maros megyei Kibéd népballadaköltészetének sokoldalú fölmérése, amely többek között a következő lényeges tanulsággal járt: "... a faluban a hagyományos balladák meg a könyvballadák nem élnek külön életet, hanem kölcsönösen hatnak egymásra, összekeverednek, miáltal a folklorizációnak és folklorizmusnak, irodalom és folklór integrálódásának végtelen változatai adódnak."⁷⁾

Ha ez a megállapítás napjainkban is ennyire érvényes, mennyire érvényes lehetett századokkal ezelőtt, a népballadák és történeti énekek virágzásának korában.

Nos, ilyen előzmények után hadd térjünk rá az újabb Kinizsi-ének bemutatására.

1958-ban miközben a Maros megyei Hármásfaluban⁸⁾ a 83 éves Kovács P. Dánieltől népköltészeti alkotásokat gyűjtöttünk, gyűjtés közben szó esett a 15. század legendás hősről, Kinizsi Pálról is. Dani bácsi arról kezdett beszélni, hogy gyermekkorában ő is megtanult egy Kinizsi Pál éneket. Úgy emlékezett, hogy már akkor csak négyen voltak a faluban, akik tudták. Félórás gondolkodás után, dallam nélkül (a dallamot elfelejtette) így reprodukálta a szöveget:

Ének Kinizsi Pálról

*Kinizsi Pál hajdanába mónárlegény a Dunán,
Duna mellett kis patakon, malmok ottan zakatol.*

*Magyar Balázs hadseregével éccer éppen arra ment,
Kinizsiék malmok előtt pihent meg a regement.*

*Ki se mondta a lány szólt: – Hej, te legény, hozz vizet,
Mert a lányom szomjazott meg, majd az apja megfizet.*

*Ki se mondta a lány szólt, Kinizsi Pál odaállt,
Tenyerén a nagy malomkő s malomkövön a pohár.*

*Elrémültek a huszárok, de még jobban a vezér:
– Ez már bizon Palkó öcsém, hej, de szörnyű sokat ér!*

*Palkó bizon, kardot, csákót, alád egy szép paripát,
Szép élet a huszárélet, nem tart itthon az apád.*

Azt felelte Kinizsi Pál:

– Nagyuram, ezt nem tehetem, öregek a szüleim, s gondoznom kell.

A regiment tovább ment. A vezér egyenesen felment a királyhoz, s jelentette, milyen kemény vitéz él a Duna mellett. A király ábruhába öltözött, s aztán elment megkeresni Kinizsi Pált. Bément, s Kinizsi tisztelettel fogadta, mint vándort. Megparancsolta, hogy egy jó vacsorát csináljanak. Jó vacsorát csináltak, ettek, éccer azt mondta a király:

– Ez jó vacsora vala, még a bor is megillenek rája.

– Leszen az is, nagyuram! – mondta Kinizsi.

Lement a pincébe, a hordónak két dongáját megfogta, s maga előtt felvitte a szobába. Töltött először a vándornak két pohárral. Azt mondta a vándor, tőtsön magának is. Kinizsi megfogta a hordó két dongáját, s abból itta a bort. Ekkor a király hívta katonának, annak is azt felelte:

– Öregek a szüleim s gondoznom kell őket.

A király belényült a zsebibe, az erszényit kivette, s egy marék pénzt nyomott Palkó kezibe.

S ekkor elment a királynak katonának. Két nagy kardot csináltatott, s úgy ment a háborúba. Halomra vágta a törököt, ahova vágott, mind lehullott.

Török holtestekből asztalt rakott,
s délebédet azon tartott.

Mikor délebédjít bévégezte, két törököt vett a két kezibe, égyet a fogába, s úgy járta a toborzót, hogy a föld is ropogott.”

(1958. augusztus 6.)

Ha most a szöveget tüzetesebben megvizsgáljuk, láthatjuk, hogy az adatközlő nem tudta elmondani végig verses formában: a már elfelejtett részeket prózával egészítette ki. De a prózai részben is föl-fölkísért az egykori ritmus, néhol pedig a régi rímek játszanak vissza. Verselés szempontjából eléggé hibátlan állapotban őrződött meg az első tizenkét sor. A harmadik illetve a negyedik versszakban viszont zavaros, ma már nehezen kihámozható kifejezéssel találkozunk: *Ki se mondta a lány szólta*. Ez a megfogalmazás – nézetünk szerint – a szöveg bizonyos mérvű régiségét is bizonyíthatja.

1973 nyarán a kibédi népköltészetben tovább kutattunk a Kinizsivel kapcsolatos emlékek után. Első megállapításunk az volt, hogy ma is aránylag elevenen él a népi emlékezetben Kinizsi Pál alakja. Igaz, hogy ez az emlékezet jórészt a történelmi forrásmunkákból táplálkozik.

Az akkoriban hetven esztendőös Majlát (Pozdor) János, a Barcsai-ballada egyik változatának énekese, a következő történeti mondát mondta el, *Kinizsi Pál története* címmel:

Eccer a király vezére ment a katonasággal Kinizsiék háza előtt. Ott állott a kapuban Kinizsi Pál, nézte, hogy mennek a katonák. Erősen megszemjázott a vezér leánya, s odaszóltak Kinizsinek, hogy hozzon egy pohár vizet. Bément a házba, s tőtött egy pohár vizet. Feltette a malomkőre, s úgy odaadta a leálynak. Akkor azt kérdezte a vezér:

– Hogy hívnak, fiam?

– Kinizsi Pálnak – azt mondja.

– Na – azt mondja a vezér –, majd elvárunk, s gyere fel Budára.

Tőt, múlt az idő, eccer eszibe jutott Kinizsinek, hogy neki mit mondott a vezér. Fogta magát, s elutazott ki Budára. Kérdi tőle a király:

– Hogy hívnak, fiam?

– Én vagyok – azt mondja – Kinizsi Pál.

– Na – azt mondja –, kardozni tudsz-e?

– Még kardot a kezembe se fogtam – felelte Kinizsi Pál.

Mindjárt a király leoldta a derekáról a kardot, s odaadta a kezibe.

– Na, hadd lám, – azt mondja –, fogd meg, hogy elég-e neked?

Megfogja Kinizsi Pál s megforgatja a kardot. Azt mondja:

– Ó, hát uram, ez felér a semmivel. Legalább legyen tíz kilós.

Megcsínáltatták a kardot, akkor a vezérrel kiálltak karodozni. Egy pár napok alatt annyira ment, hogy a vezér nem tudott Kinizsihez hozzáférni, már többet tudott a kardvágással, mint ő. Azt mondja a vezér:

– Most felszerelünk, te kapsz egy csapatot, én a másikat, s menyünk a törökökkel szembe.

– Jól vagyunk – azt mondja Kinizsi Pál –, állítsuk össze a csapatot, de az enyimet rendezzem én a kezem alá.

Átvette a csapatot, felkészítette, s megindultak a törökökkel szembe. Ketten mentek, a két csapat kétfelé. Kinizsi amelyik csapattal vót, mind visszaüldözte a törököt, a vezért pedig örökké visszakergették. Ekkor bosszút vert magába a vezér, hogy Kinizsi mér tud többet nálla. Párbajozni hívta, s kiálltak párbajozni. Felültek ketten két lóra, megszólalt a trombita, s összeindultak. Kinizsi csak úgy szaladt el a vezér mellett, mint egy vendég. A vezér mindig vágott, Kinizsi csak visszaütött. Addig elé, már mindenki abba vót, hogy Kinizsit a vezér legyőzi. Eccer aztán Kinizsi elkialtotta magát:

– Na – azt mondja –, indulhatunk, mert most végzünk.

Akkor megindultak, Kinizsi lovat szorított, s a vezérnek az első csapás-
ra a nyakát levágta. Így lett Kinizsi a fővezér. Ekkor megjöttek a törökök. Azt mondta a király Kinizsinek, hogyha eljön, s a törököt ki tudja űzni, hát neki adja feleségül a leányát.

Kinizsi fel is készült, s elment a viadalra. A törökök között utat vágott magának. A vajdát felszabadította, s rögtön a két csapatot egybe vette. A

törököt kiverte az országból. Azután Kinizsi elment haza, el is vette a király leányát, de nemsokára aztán meg is hótt.

(1973. július 15.)

A monda indítása egyezik a Hármásfaluban talált énektöredék elejével. Tovább azonban a történet egyre inkább mesévé válik, a befejezés már egészen meseszerű: a végbevitt tettek után Kinizsi Pál elnyeri a legszebb jutalmat, a király leányát.⁹⁾

1974. szeptember 2-án Kibédén a Kinizsi-történet verses változatát is lejegyezhetjük. Ez a szöveg látott napvilágot – *Kinizsi Pál* címmel – Majlát Józsefné Ötvös Sára népballadairól készített monográfiánkban, a ponyvaballadák között¹⁰⁾. Érdemes idéznünk a teljes szöveget:

*Kinizsi Pál udvarába
Hamar kialudt a lámpa.*

*Mer a törökök réjarontottak Kinizsire, s még elmenekülni se tudott.
Megragadták, s behajtották egy nagy kútba. Egy malomkővel letakarták.*

*Mikor az ellenség továbbment, Kinizsi kijött a kútból. Az a malomkő
lett a kalapja. Elhatározta, hogy elindul a csatába, s a kalapjával leveri az
egész ellenséget.*

*Katonáit összeszedte,
Fehér lovát felnyergelte.
Megindul a nagy csatába,
Az ellenség sátorába.*

*– Rózsás vitéz, én vagyok itt,
Gyere, s mondd meg, mi ja bajod?*

Rögtön elkezdtek harcolni, az egész ellenség kitámadta Kinizsit.

*Az ellenség kitámadta,
Záporgolyó hullott rája,
S ami golyót szórtak rája,
Kinizsi Pál visszavágta.*

*Csak tartotta ki a tenyerit, a golyókat fogta ki, s úgy dobta vissza a
katonákra. Aztán kezdett csodálkozni, hogy mért van annyi ellenség, mikor
mindig a kalapjával vágott oda, s mégis tízannyian állottak elé.*

*Kinizsi Pál széjjelnézett,
S meglátta a szövőszéket.*

Az a szövőszék feszt szőtte a katonákat, s előbb azt kellett elposztítani. A botjával odadobott, s a szövőszék rögtön szétszakadott.

Akkor szempercek alatt Kinizsi leverte az egész sereget, aztán hazamehetett. Ő nyerte meg a nagy csatáját.

Láthatjuk, hogy Ötvös Sára szövegét laza szálak fűzik a hármassfalusi töredékhez. A könyv *Jegyzetek, mutatók* fejezetében ezt írta a kibédi változatról: "Leginkább a nagyon ritka meseballadánk közé sorolhatjuk: verses monda- avagy mesemotívumokkal átszőtt epikus ének"¹¹⁾.

Valóban, Ötvös Sára szövegében a népmeseinkcsből jól ismert mesemotívumok dominálnak. Egyetlen adott történelmi esemény hámozható ki belőle: Kinizsi Pál harca a törökökkel.

A hármassfalusi töredék viszont jóval több konkrét eseményt tartalmaz, így például: Magyar Balázs történelmi személyiség volt; Kinizsi hatalmas erejéről és bátorságáról mind a történelmi, mind népmondáink megemlékeznek; Bonfini, majd Bonfini nyomán Heltai Gáspár is megörökítette (idéztük is) Kinizsi táncát, amelyet a csatamezőn mutatott be, ünnepeleven a nagyszerű győzelmet.

Bonyolultabb kérdéssel állunk szemben, ha a hármassfalusi verses változat közvetlen irodalmi előzményét, forrását próbáljuk megjelölni. Sietünk megjegyezni, hogy a dolgozatunk elején emlegetett 16. századi feldolgozásokhoz kevés szállal kötődik. Cselekménybonyolítás szempontjából Tóth Kálmán 19. század közepi népies hőskölteményéhez állt a legközelebb.¹²⁾ de nyelvi megformálás, verselés, tömörség szempontjából a hármassfalusi szöveg eltérő jegyeket mutat. Íme, csak ízelítőül, Tóth Kálmán verséből két sor: "Vitéz Magyar Balázs, vezérnek dandára, Harczból visszatérve, éppen arra jára..."

Marad azonban egy másfajta lehetőség: a ponyvairodalom. Átböngészünk Pogány Péter: *A magyar ponyva tükre* című, összefoglaló jellegű munkáját,¹³⁾ de egyelőre kevés sikerrel. Vitéz Kádár István históriája mellett főleg Bánk bánról, Dobó Istvánról, majd az 1848/49-es forradalom- és szabadságharc hőseiről jelent meg több rendbéli ponyvafüzet, a nép "köz-történelméből merítő olvasó füzetes feldolgozások" között azonban nem találtunk olyan 17-19. századi, ponyva-eredetű Kinizsi-históriát, amelyre Kovács P. Dániel szövege visszavezethető volna.

Érdekes vizsgálódásra adott alkalmat Faragó József levélbéli véleménye¹⁴⁾. Arra figyelmeztetett, hogy jó volna átvizsgálni Péter András múlt századi hármassfalusi (szentistváni) népköltő hagyatékát, hátha ő is feldolgozta volna a Kinizsi-témát. Nos, a most Hármassfaluban élő Péter István vegyészeti technikus közel tíz éves munka során – levéltári kutatással is – összegyűjtötte Péter András parasztköltő verseit. A több mint 35 oldalas,

mintegy kétezerhétszáz versszakból álló hagyatékban azonban nincs nyoma Kinizsi-feldolgozásnak.

Egyelőre tehát nem találjuk a hármásfalusi Kinizsi-ének közvetlen irodalmi mintáját. Ha mégis előkerül, akkor külön tanulmányban mérhetjük föl az írott szöveg módosulását a nép hagyományban. Mert szövegünk – forrásától függetlenül – mindenképpen magán hordozza a nép alakító-variáló munkájának jegyeit. Sőt, a népi asszimilációs készség egyik szép dokumentumaként tarthatjuk számon, függetlenül attól, hogy régi vagy újabb folklorizáció. Ezért a verses népi epika alkotásai között feltétlenül helye van.

Egyelőre tehát maradunk a továbbkutatás izgalmaival. Remélhetőleg, a közlés után szélesebb körű érdeklődés támad.

Jegyzetek

1. Ráduly, 1979, 111-112; 142-143.
2. Faragó, 1956. 90-95.
3. Csanádi-Vargyas, 1954, 500.
4. A magyar irodalom története 1964. I.180.
5. Heltai, 1980. 481-483.
6. Mindkét adatra A. Molnár Ferenc hívta föl a figyelmet. A két história xerox-példányát eljuttatta hozzám, amiért itt mondok köszönetet.
7. Faragó-Ráduly, 1969. 511.
8. Hármásfalu (Treisate) – az egykori marosszéki Csókfalvát, Székelyszentistvánt, Atosfalvát foglalja magába.
9. A kibédi mondához nagyon közeli meseváltozatot találtunk a püspökladányi cigány meséket tartalmazó kötetben. Csenki, 1974, 34-38.
10. Ráduly, 1979. 111-112.
11. Ráduly, 1979. 142-143.
12. Tóth, 1853.
13. Pogány, 1978.
14. Faragó József levélbeli tanácsaiért itt mondunk köszönetet.

Irodalom

A magyar irodalom története. I-VI.

- 1964 Csanádi Imre - Vargyas Lajos
1954 Röpülj páva, röpülj. Magyar népballadák és balladás dalok. Bp.
Csenki Sándor
1974 A cigány meg a sárkány. Püspökladányi cigány mesék. Fordította Mészáros György és Vekerdi József. Bp.
- Faragó József*
1956 Verses történeti népköltészetünkről. Igaz Szó, IV (1956) 1. sz.
Faragó József-Ráduly János
1969 A népballadák egy romániai magyar falu mai köztudatában. Ethnographia, LXXX (1969) 504-513.
- Heltai Gáspár*
1980 Száz fabula. Krónika és egyéb írások. Válogatta, az utószót és a jegyzeteket írta Molnár Szabolcs. Buk.
- Pogány Péter*
1978 A magyar ponyva tüköre. Bp.
- Ráduly János*
1979 Elindultam hosszú útra. A kibédi Majlát Józsefné Ötvös Sára népballadái. Buk.
- Tóth Kálmán*
1853 Kinizsi Pál. Népies hősköltemény. Bp.